

OSMAN BEY (FREDERİCK MİLLİNGEN)'E GÖRE XIX. YÜZYILDA TÜRK KADINININ TOPLUMSAL KONUMU

*Nurmelek Demir**

Özet

Tanzimat ile birlikte yüzünü Batı'ya dönen Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal alanda birçok tartışma yaşanmıştır. Bunlar arasında en çarpıcı olanları hiç kuşkusuz, Türk kadının toplumdaki yeri ve işlevi ile ilgili tartışmalardır. Bunun sonucunda, öteden beri Avrupalılar tarafından Türklere karşı yöneltilen eleştirilerin temelini oluşturan kadın hakları sorununun çözüme kavuşturulması konusunda XIX. yüzyılda dikkate değer adımlar atılmıştır; özellikle kadının eğitimi üzerinde ısrarla durulmuş ve Türk aydınların destekleyici görüşlerinin de etkisiyle önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bununla birlikte, Avrupa önyargılı tutumundan vazgeçmemiş ve geçici olarak Türk kimliğini benimsemiş bazı Avrupalılar da bu tutuma arka çıkmıştır. Osman Bey ya da gerçek adıyla Frederick Millingen de bunlardan biridir. Fransızca olarak kaleme aldığı “Les Femmes en Turquie”(Türkiye’de Kadınlar, 1878) adlı yapıtında, Türklere karşı olan olumsuz tutumunu Türk kadınının hakları sorunu aracılığıyla ortaya koymuştur.

Anahtar sözcükler: *Osman Bey, Frederick Millingen, Vladimir Andrejevich, XIX. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu, Türk kadını, Türk toplumu, çağdaşlaşma, eğitim.*

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

Résumé

La Position sociale de la femme turque au dix-neuvième siècle d'après Osman Bey (Frederick Millingen)

Les Tanzimat furent un tournant dans l'histoire de la Turquie. Les réformes mises en place dans les domaines socio-administratifs suscitèrent de nombreuses discussions particulièrement sur la structure sociale du pays. Ainsi commencèrent-ils à être discutés le rôle et la place de la femme dans la société turque, qui étaient depuis longtemps parmi les points les plus vivement critiqués par l'Occident. Sous l'influence de l'intelligentsia turque d'abord et de certains hommes politiques ensuite, le XIXème siècle fit des progrès remarquables concernant les droits des femmes, surtout grâce au droit d'accès à l'éducation. Or, l'hostilité européenne provenant des préjugés négatifs continua et fut soutenue par des Européens qui adoptèrent provisoirement l'identité turque comme Osman Bey ou Frederick Millingen de son vrai nom. Ce dernier est l'auteur des "Femmes en Turquie" (1878) rédigé en français, où il met en question la position sociale de la femme turque afin de pouvoir critiquer l'Etat et la société turcs.

Mots clés: *Osman Bey, Frederick Millingen, Vladimir Andrejevich, XIXème siècle, Empire Ottoman, femmes turques, société turque, modernisation, instruction.*

1. Giriş:

Tanzimat döneminde ivme kazanan batılılaşma süreci, Türk kadınının toplumdaki yeri ile ilgili tartışmaları da beraberinde getirmiş ve Türk toplumunun ancak kadınların yaşam koşullarının iyileştirilmesi suretiyle ilerleyebileceği inancı, yavaş yavaş aydınların öncülüğünde işlenmeye ve savunulmaya başlamıştır. 1789 Fransız Devrimi'nin "özgürlük, eşitlik ve kardeşlik" ilkelerinden esinlenerek Avrupa'da ortaya çıkan feminist dalga, söz konusu kıtada yaşam bulan her türlü yeni düşünce ve fikir akımını yakından izleyen Türk kadın aydınları da etkisi altına almakta gecikmemiştir. Zihinsel yetkinlik gerektiren her türlü işte, erkekler kadar kadınların da başarılı olabileceği, ancak bunun için öncelikle kadına eğitim hakkının tanınması gerektiğinin altını çizen kadın aydınların en büyük destekçileri erkek aydınlar olmuştur. Şemseddin Sâmî ve Ahmed Midhat Efendi gibi yazarlar, eğitim sayesinde kadının düşünsel alanda da söz sahibi olabileceğini, Avrupa'dan, özellikle Fransa'dan alınan örneklerle ortaya koymaktan çekinmemişlerdir. 1879 yılında yayımlanan *Kadınlar* başlıklı küçük risalesinde, Şemseddin Sâmî kadının toplumdaki yerini şöyle tanımlamıştır:

“Kadınlar yeryüzü ahalisinin yarısı olduklarından dolayı, sadece kadın olmalarından kaynaklanan önemden başka, erkekleri yetiştiren, yani insan topluluğunu terbiye eden ve biçimlendiren de yine kadınlar olduğundan, önemlerinin pek çok olması gerekir”.(Sâmî, 1996:11)

Şemseddin Sâmî'ye göre kadın, bir toplumun belkemiğidir, çünkü çocuk ilk eğitimini anneden almakta ve bu eğitimin niteliği o toplumun gidişatını belirlemektedir. Kadının doğası gereği nazik ve merhametli olması, yazarın ifadesiyle, erkeklerin “zulüm ve vahşetini” ortadan kaldırarak onları uygarlık içerisinde yaşamaya zorlamıştır (Sâmî, 1996:13). Dolayısıyla bütün bu gerekçeler, kadının hak ettiği öneme kavuşması için yeterli olmalıdır.

2. Osmanlı İmparatorluğu ve Kadın:

Yerleşik toplumsal düzende, Müslüman kadınlar erkeklerin koruması ve gözetimi altında yaşamaya mahkûm edilmişti. Bu bağlamda, bir insan olarak kadını erkekten aşağı ve zayıf gören bir zihniyetin gerçek anlamda avrupalılaşması veya daha genel anlamıyla batılılaşması olanaksızdı. Kadını iç dünyadan dış dünyaya yöneltmek ve toplumsal yaşam içindeki etkinliğini arttırmak gerekiyordu; bunu da “iyi eş, iyi anne, iyi Müslüman” sıfatlarına zarar vermeden başarmak esastı; yani, kadın hem çocuklarının eğitimiyle ve evinin düzeniyle ilgilenmeli hem de insanlığa hizmet amacıyla toplumsal görevler üstlenebilmeliydi. Nitekim, XIX. yüzyılda kadın aydınların yaşamlarına bakıldığında, birçoğunun söz konusu niteliklere sahip oldukları görülmektedir. Fatma Aliye Hanım, Emine Semiye ve Şair Nigâr Hanım gibi kadın aydın ve yazarlar, özel ve meslek yaşamlarını dengede tutmayı bilmişler, hiçbir zaman birini ötekine feda etmemişlerdir.

Türk kadınının eğitim hakkına kavuşması için mücadele eden kadın aydınlar, bu amaç doğrultusunda, farklı kesimlerden -hatta Avrupa'dan- kadınların sesini duyuran, onların gündelik yaşantılarını kolaylaştıracak faydalı bilgiler veren ve de en önemlisi kadınlarda özgüven duygusunu geliştirmeye yönelik dergiler çıkarmaya ve -günümüzde sivil toplum örgütleri olarak adlandırabileceğimiz- oluşumlar meydana getirmeye başlamışlardır. Ancak, kadın hakları savunuculuğu yaparken aşırıya kaçmamaya özen göstermiş ve varolan toplumsal düzeni fazla sarsmadan yeni düşünceleri kabul ettirmeye çalışmışlardır; yani hem çağdaşlığı savunmuşlar hem de gelenekten kopmamayı öğütlemişlerdir. Zaten Doğu değerleri ile Batı değerlerinin karmasından oluşan bir bütüne ulaşmak, o dönem aydınlarının ilerleme anlayışını temellendiren ana fikirdi.

Bununla birlikte, daha önce de belirttiğimiz gibi, Tanzimat'ın ilânıyla birlikte Batılı tarzda kurumsal yenilenme çabaları yoğun bir biçimde görülmüş, fakat Osmanlı kurumlarının “hangi Batı”nın veya Batı'nın “hangi

parçasının” düşünsel temelleri üzerine oturtulacağı konusunda ciddi fikir ayrılıkları çıkmıştı: bu tartışmanın kutuplarını “İngiltere taraftarları” ile “Fransa taraftarları” oluşturmaktaydı. Dolayısıyla, iki taraf kıyasıya bir mücadeleye girişmiş ve bu mücadele kalem ehilleri tarafından da büyük ölçüde desteklenmişti (Timur, 2006:51).

3. Osman Bey ve Türk Kadının Toplumsal Yeri:

Kıbrıslı Osman Bey’in ya da gerçek adıyla Frederick Millingen’in, 1878 yılında Paris’te yayımlanan *Les Femmes en Turquie* (Türkiye’de Kadınlar) başlıklı yapıtını Fransız çıkarlarına hizmet etmek amacıyla yazdığı iddia edilmektedir. Osmanlı Devleti ile ilgili birçok yapıta imzasını atmış olan Osman Bey, İngilizleri sevmeyen bir İngiliz’dir. Genel olarak, bir yandan çağdaşlaşmanın gerekliliği üzerinde dururken, diğer taraftan eleştiri oklarını İngiliz yanlısı olarak gördüğü Osmanlı Sarayı’na yöneltir. Türkler hakkında önyargılarla beslenmiş olduğu anlaşılan bir yaklaşıma sahip olan Osman Bey’in yaşamöyküsü incelendiğinde, söz konusu önyargıların ortaya çıkış nedenlerini saptamak hiç de güç değildir.

Osman Bey’in babası, II. Mahmut devrinde saray hekimi olan Julius Michael Millingen’dir. Arkeolog olan babasının ve dönemin romantik anlayışının etkisi altında genç yaşlarda “Yunansever” akıma dahil olan Julius Millingen, büyük İngiliz şairlerinden Lord Byron’ın hekimi sıfatıyla Yunan Bağımsızlık Savaşı’nda bizzat bulunmuştur. Kendi ifadesiyle, Lord Byron’ın ölümünden sonra, İbrahim Paşa tarafından esir alınmış ve İstanbul’a getirilmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı’nın girişimleriyle serbest bırakıldıysa da, Yunanlıların kendisinde yaratmış olduğu düşkünlüğü nedeniyle Türklere haksızlık edildiğine inanmaya başlamış ve bir süre sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun başkentine yerleşmeye karar vermiştir. Ancak Osman Bey’e göre, babasının Türklere karşı besler görüldüğü halisâne duyguların altında İngiliz çıkarlarına hizmet etmek amacı yatmaktadır. Millingen ailesini Osmanlı tarih yazını içerisinde inceleyen Taner Timur ise, Julius Millingen’i oğlu kadar katı bir biçimde değerlendirmemekte, ancak Osman Bey’in iddialarındaki doğruluk payını da gözardı etmemektedir.

Osman Bey’in öz babasına duyduğu nefretin kaynağında ise, muhtemelen İstanbul’a yerleşmelerinin ardından, Julius Millingen’in II. Mahmut’un kızkardeşi Esmâ Sultan’ın etkisiyle eşi Elizabeth’ten ayrılması olduğu rivayet edilmektedir. Frederik Millingen çok isimli bir yazardır ve yeni isimleri yeni yaşantılarının hatırasını yansıtmaktadır. Annesi Elizabeth Millingen’in Kıbrıslı Mehmed Paşa ile evlenmesinin ardından, “Kıbrıslı Osman Paşa” ve İngilizlerin kışkırtmasıyla Türk düşmanı ilân edilmesi

üzerine Rusya'ya sığındıktan sonra "Vladimir Andrejevich" isimlerini kimlik hanesine eklemiştir¹.

Osman Bey adıyla kaleme aldığı yapıtlardan biri olan *Türkiye'de Kadınlar* başlıklı kitabının temel örüntüsünü XIX. yüzyıl Osmanlı toplumu oluşturur ve burada bizzat kendisinin tanık olduğu ya da çok yakın ve güvenilir çevresinden işittiği olaylar aktarılır; dolayısıyla yazarın öncelikli kaygısı, kendi ifadesiyle, gerçeğe uygunluktur. Anlattıklarının hayalgücünün birer ürünü olmadığını ve somut kanıtlara dayandığını birçok defa ısrarla vurgular (Osman Bey, 1883:192). Bu bağlamda kitabının gezi edebiyatı ürünlerinden ayrı tutulması gerektiğini belirtir ve seyahatnameleri gerçekleri çarpıtmakla suçlar; bu tür kitaplar okurlara hayali bir Doğu'nun kapılarını aralamakta ve onların imgelemine yanlış bilgilerle doldurmaktadır. Gerçekten de, *Binbir Gece Masalları*'nın egzotik çağrışımlarıyla yüklü harem yaşantısı, esir pazarları ile despot ve güçlü Türk imgesi seyahatnamelerin vazgeçilmez konularını oluşturmuştur. "Doğulu kadın" veya "Müslüman kadın" ise bu konuların tam merkezinde yer almış ve gerçekdışı bir görünüme büründürülmüştür. Oysa Müslüman olmayan bir kişinin esir pazarına veya bir erkeğin haremine girmesi olanaksızdır; ayrıca bütün Müslüman erkeklerin çok eşli oldukları veya karılarından ve cariyelerinden oluşan bir harem kurdukları da doğru değildir. Bununla birlikte, söz konusu imgeler yüzyıllar boyunca gezginler tarafından tekrarlanmış durmuş ve Avrupalıların zihninde düşsel boyutlarını yitirip gerçeklik düzlemine yerleşmişlerdir.

Osman Bey'in doğru ve nesnel verilere dayanarak yazdığını iddia ettiği yapıtı, "Türkler ve Kadınları", "Kölelik ve Harem" ve "Sultan'ın Haremi" başlıklarını taşıyan üç ana bölümden oluşur. Dolayısıyla Türk kadının toplumdaki yerini bütün boyutlarıyla incelemektedir. Ancak öne sürdüğü gibi yalnızca gerçeklerden söz ettiği iddiasına kuşkuyla yaklaşılmalıdır; çünkü görünürde her ne kadar bu kitabı Avrupalı okurları bilgilendirmek amacıyla kaleme almış olsa da, sık sık siyasi konulara da kaymakta ve yönetimi eleştirmektedir. Bununla birlikte, Avrupalıların Türkleri, özellikle anılar, raporlar ve seyahatnameler gibi belgeler aracılığıyla, yani ikinci elden kaynaklarla tanıdıkları göz önünde bulundurulursa, Osman Bey'in yazdıklarına da büyük ölçüde inanmış olmaları beklenmelidir; üstelik Osman Bey, sık sık okurlarına seslenmekte, onlara sorular yöneltmekte ve onların yerine cevap vermektedir, yani okurlarının dikkatini sürekli olarak anlattığı olaylar üzerinde yoğunlaştırmakta, böylece onlara başka türlü düşünmek fırsatını tanımamaktadır:

¹ Millingen ailesi ile ilgili yaşamöyküsel bilgiler Taner Timur'un *Yakın Osmanlı Tarihinde Aykırı Çehreler* adlı kitabından alınmıştır.

“Herkes bilir ki, Doğu’da güçlü olan cins mutlak efendidir ve zayıf olan cinsi esareti altına alır; başka bir deyişle, orada erkek herşeydir, kadın ise hiçbir şey ya da hemen hemen hiçbir şey.

Ey okurlar, haksız olduğu kadar isyan da ettiren bu toplumsal durumun nedenlerini araştırmaya kalkıştınız mı hiç?

Belki bu durumu erkeğin kibirli oluşuna, bencilliğine ve dinginlenemez tutkularına, belki de kadının zayıflığına atfettiniz.

Yüzyıllardan beri kadınların hareketini felç eden ve bu nedenle onları daha aşağı bir varlık haline getiren sebepler ise şunlardır:

1. Evrenselleşmiş önyargılar;
2. Bu önyargılara dayanan dinsel ve toplumsal dizgeler.” (Osman Bey, 1883:1-2)²

Dolayısıyla, Osman Bey bir yandan Hıristiyan toplumların önyargılarını unutup Türklerin önyargılı olduğu düşüncesini yerleştirmeye çalışırken, diğer taraftan da İslâm dinini kadının geri kalmışlığından sorumlu tutmaktadır. Hıristiyanlıkla birlikte doğan cinslerarası eşitliğin ve kadına duyulan saygının, İslâm ile birlikte alışıya edildiğini iddia eder (Osman Bey, 1883:7) ve Müslüman toplumlarda cinsler arasında mutlak ayırımın temel ilke olduğunu vurgular (Osman Bey, 1883:37).

Bu türden tarafgir eleştirilere kadın veya erkek Türk aydınları duyarsız kalmamışlar ve Batılıların iddialarının aksine Müslüman toplumların geri kalmışlığının nedenleri arasından İslâm dinini çıkarmaya çalışmışlar ve bir toplumun geri kalmışlığının herşeyden önce eğitim eksikliğinden kaynaklandığını ve İslâm dininin de eğitime karşı olmadığını vurgulamak gereksinimini duymuşlardır.

Şemseddin Sâmî, bu konudaki düşüncesini şöyle ifade etmektedir:

“Avrupalılar kadınlar hakkında İslâm dinine pek çok suçlamalar yüklemektedirler. Her ne kadar İslâm dinine atfolunan şeylerin çoğu bugün Müslüman milletlerde bulunuyorsa da, bunlarda bulunan kabahatlerin tümü dinden gelmeyip, pek çoğu da dinin emir ve tavsiyesine aykırı olduğundan, Müslüman toplumların her bir kusurunu dinlerine atfetmek gerekmez. (...). Bir din ki Peygamberi ‘Cennet anaların ayağı altındadır!’ buyuruyor, bir din ki Peygamberi âşık olup ölenleri şehadetle müjdeleyerek, aşkı takdis ediyor, o dinin kadınlara haksızlık ettiği iddia olunabilir mi?” (Sâmî, 1996:54-55).

² Fransızca’dan Türkçe’ye çeviriler makale yazarı tarafından yapılmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önderlerinden Ahmed Rıza da 1907 yılında Fransa'da yayımladığı *La Crise de l'Orient* (Doğu Buhranı) adlı yapıtında, başta ünlü pozitivist Auguste Comte olmak üzere birçok Batılı yazar ve aydınının Müslüman Doğu'yu yücelten ve Avrupa'daki ilerlemenin Hıristiyanlığa ve Kilise'ye rağmen gerçekleştirildiğini savunan görüşlerine yer vererek, Avrupalıları Müslümanların insanlığa yaptıkları katkıları teslim etmeye çağırır. (Demir, 2003:379).

Buradan da anlaşıldığı üzere, Türk aydınları Avrupalı yazarların savlarına karşı-savlar öne sürmekte ve –yine bugün olduğu gibi- bir savunma çabası içerisine girmekte duraksamamışlardır; aslında bu savunma tavrının temelinde yatan şey, yüzyıllar süren bir toplumsal olgunlaşma süreci sonra da özgün bir “değerler örüntüsü” yaratılmış olduğu yönündeki sağlam inançtır. Dolayısıyla bu inanç Türk aydınlarını savunmaya geçirmiş ve örneğin Şemseddin Sâmî, bir kadın yazar olan ancak erkek egemen edebiyat çevresinin tepkisini çekmemek için takma bir isimle edebiyat sahnesine çıkan, XIX. yüzyıl Fransa'sının en önemli simalarından George Sand'ı överken ve onu Türk kadınlarına bir model olarak sunarken, Avrupalı kadınların ahlâki niteliklerini sorgulamaktan da çekinmemiştir.

XIX. yüzyıl, Türkler ve özellikle de Türkiye'deki toplumsal yaşam üzerinde çetin tartışmalara sahne olmuş ve bir tarafta Avrupalı gezginler ve onların Osman Bey gibi “Türkleşmiş” temsilcileri “Türk değerleri”ni kıyasıya eleştirirken, diğer tarafta kadını ve erkeğiyle bazı Osmanlı aydınları bunları hararetle savunmuşlardır. Bu eleştirilerin kaynağında hiç kuşkusuz, sonradan Ahmed Rıza Bey'in yapıtlarında³ açıkça ortaya koyacağı gibi, sömürgeci yaklaşımı haklı kılmak için gerekli olan ideolojik zemini hazırlamak kaygısı vardır. Ancak öyle anlaşılmaktadır ki, bu dönemin Namık Kemal, Ahmed Midhat Efendi, Fatma Aliye Hanım ve Ahmed Rıza Bey gibi seçkin aydınları Batılı gezginlerin görüşlerini çarpıtan bu siyasi hedefi zamanında belirlemiş ve karşıt yönde bir ideolojinin kurulması için gereken düşünsel hazırlıkları başlatmışlardır.

Şemseddin Sâmî, Avrupalıların Doğu toplumlarını, çokeşlilik, örtünme, boşanma ve kölelik gibi konularda eleştirdiklerini belirtir (Sâmî, 1996:56). Gerçekten de dönemin Avrupalılar tarafından yazılmış birçok yapıtında, söz konusu noktalar üzerinde özellikle durulmakta ve çokeşlilik ile köle ticareti, Türklerin despotluğuna ve hakimiyet tutkusuna kanıt olarak öne sürülmektedir. Osman Bey'in yapıtına bakıldığında, aynı konuların Avrupa-merkezci bir bakış açısıyla ele alındığı görülür. Dolayısıyla gezgin yazarlardan farklı bir kaygı tarafından yönlendirildiği iddiasında olan Osman

³ *Tolérance musulmane* (Müslüman Hoşgörüsü, 1897); *La Crise de l'Orient* (Doğu Buhranı, 1907); *Echos de Turquie* (Türkiye'den Haberler, 1920); *La faillite morale de la politique occidentale en Orient* (Doğu'da Batı Politikasının Ahlâken İflası, 1922).

Bey'in bakış açısında "gezginin kütüphanesi" olarak adlandırılan ve Avrupalı gezgin yazarların imgelemine biçimlendiren ya da şartlandıran yapıtların etkisi hissedilmektedir. Bu ortak okuma ve şartlanma süreci, yalnızca içeriği belirlemekle kalmamış, biçimsel olarak da bazı ortak özelliklerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bunlara en basit örnek olarak "z" harfinin kullanımını verebiliriz. Bu harf, *Binbir Gece Masalları*'nın da etkisiyle Doğu'ya has bir özellik olarak görülmüş ve Doğu egzotizmini yapıtlarına taşıyan birçok Fransız yazar "z" harfinin bulunduğu özel isimleri kullanmışlardır (Dufrenoy, 1946:53).

Osman Bey'in de aynı tekniği benimsediği görülmektedir. Türk toplumunda görücü usulü evliliklerin ve boşanmanın nasıl gerçekleştiğini daha anlaşılır kılabilmek amacıyla, yapıtına kurmaca bir öykü yerleştirmiştir. Öykünün kahramanları İzzet ve Zehra'dır (Osman Bey, 1883:91). Birbirlerini görmeden âşık olurlar, evlenirler, derken dedikoducular aralarını bozar ve sonunda ya boşanacaklardır ya da İzzet ikinci bir kadınla evlenecekelerdir. Gerçekten de, görücü usulü ya da ebeveynlerin uygun gördüğü biriyle evlilik yapmak, sonradan büyük sorunların yaşanmasına neden oluyordu ve bu yüzden kadının eşini seçme özgürlüğüne kavuşması, aslında kadın aydınlar tarafından da savunulan başlıca haklardan birisiydi; çünkü kadının mutsuzluğu sonuçta toplumun mutsuzluğunu doğuracaktı. Bu mücadelede kendilerine örnek aldıkları başlıca model ise, hiç kuşkusuz romanlarında aynı uygulamayı eleştiren George Sand olmuştur. Öyleyse söz konusu dönemde bu sorun yalnızca Doğu'da değil, Batı'da da mevcuttur ve kadının erkekle eşdeğere sahip bir insan olarak algılanması, Osman Bey'in iddia ettiği gibi Hıristiyan toplumlarda da kolay gerçekleşmemiştir. Sözgelimi XVI. yüzyıl kadın şairlerinden Louise Labé'nin, şiirlerinde kadının duygu dünyasının sınırlarının özgür olması gerektiğini ifade etmesi nedeniyle, Jean Calvin tarafından türlü hakaretlere maruz kaldığı bilinmektedir (Darcos, 1992:93); keza XIX. yüzyılda George Sand da erkek yazarlar tarafından çok sert bir biçimde eleştirilmiştir. Oysa hemen hemen aynı dönemde, Fatma Aliye, Şair Nigâr Hanım, Emine Semiye gibi yazarlar olumlu eleştiriler almışlar ve erkek aydın çevresi hatta siyasi çevreler tarafından dahi takdir edilmişlerdir.

Bununla birlikte anlaşıldığı kadarıyla Osman Bey, ya aslen Avrupalı olmanın verdiği bir içgüdüsel davranışla ya da Avrupa'nın siyasi çıkarlarına hizmet etmek amacıyla, Türklere olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşmakta kararlı görünmektedir.

Çokeşlilik ve harem Avrupalılar tarafından en fazla eleştirilen kurumlardır. Osman Bey de çokeşliliği kadını esaret altında tutan ve kadını koşulsuz olarak erkeğe itaat etmeye mecbur bırakan bir uygulama olarak nitelendirir. Yazara göre, Türk kadınının birinci vazifesi eşine kayıtsız şartsız itaat ve hizmettir; hatta bu itaat "bir köpeğin sahibine duyduğu türden

bir bağıllık olmalıdır” (Osman Bey, 1883:36). Yapıtta karşımıza sıklıkla çıkan benzetmelerden sadece birisidir bu. Kadınları kaz ya da hindi sürüsüne, erkeği de bunları güden çobana benzettiği yerler de vardır. Bu noktada, kölelik kurumuna da kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Osman Bey, İslâm'da köleliğin iki işlevi olduğunu söyler; siyasi anlamda, bir fetih aracı, toplumsal düzlemde ise, harem kurumunun beslediği kaynaktır (Osman Bey, 1883:163). İslâm dini, Müslümanların Müslümanlar tarafından esir edilmesini yasakladığı için köleler Hıristiyan olmalıdır. Bununla birlikte bu kuralı çiğneyen esir tacirlerinin de olduğu görülmekte, hatta kaçak esir ticareti de yaygınlaşmaktaydı. Fetihler sırasında esir alınan insanlar, özellikle kadınlar köle pazarlarında alıcıların beğenisine sunulur, ancak kötü davranışa maruz kalmazlardı. Kadın kölelerin görevleri efendisi tarafından belirlenirdi; bir kısmı ev içi hizmette kullanılırken, bir kısmı da efendisinin haremine girme ayrıcalığına sahip olur ve gözdelik mertebesine yükselebilirdi. Dolayısıyla, kölelik durumu çoğunlukla, özgürlüğe yeniden kavuşmasıyla son bulmaktaydı. Osman Bey, köleliği yozlaşmış olmakla beraber aynı zamanda da siyasal ve toplumsal düzlemde faydalı bir kurum olarak değerlendirir, çünkü farklı ırklara mensup kadınlar Türkleştirilmekte ve onlardan dünyaya gelen çocuklar gelecek kuşakları oluşturmaktaydı. Bu bağlamda, Türk kadınlarının konumlarının çoğunlukla köle kadınların durumundan daha kötü bir manzara sergilediğini söylemek mümkündür, çünkü onların esareti ömür boyu sürecek cinstendir.

Osman Bey, Avrupalı kadınlara kıyasla Türk kadınlarının ne kadar aşağı bir durumda olduğunu “zavallı Müslüman kadınlar” ya da “zavallı yaratıklar” gibi ifadeler aracılığıyla da ortaya koymaya çalışır. Bununla birlikte, Avrupalı kadınlar ile Türk kadınlarının toplumdaki yerlerini irdelerken Osman Bey'in haklı ve doğru bazı gözlemlerini de sanırız gözardı etmemek gerekir. Yazara göre, Türk kadınının varlık gösteremediği dış hayat, erkek egemenliğindedir. Bu nedenle, kamusal alanların geliştirilmesine, sözgelimi kaldırımlara taş döşenmesine veya yolların aydınlatılmasına gereksinim duyulmamaktadır. Kadının eğitimden yoksun bırakılarak felç edilmesi toplumsal felci de beraberinde getirmiştir. Böylece kadınlar içlerine kapanmış ve sadece birbirleriyle görüşür olmuşlardır; bu da doğal olarak kadının düşünsel melekelerini yitirmesine neden olmuştur. Elbette okur-yazar kadınlar vardır; ancak aldıkları eğitim, edebiyatçıların ağdalı dilini anlamalarına, gazeteleri takip edebilmelerine olanak tanımamaktadır. Bu durum, ister istemez tüm toplumu olumsuz yönde etkilemektedir. Annesi eğitilmiş olan bir çocukla, annesi eğitimsiz olan bir çocuğun, Osman Bey'e göre, hayata aynı başlangıç çizgisinden başlaması olanaksızdır. Bu nedenle Avrupalı bir çocuk bir Türk çocuğundan daima önde olacak ve daha hızlı ilerleyecektir. Bireylerin ilerlemesi toplumun olumlu gelişimine de katkıda bulunacak ve Avrupa'nın daima birkaç adım

önden gitmesi kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla, Şemseddin Sâmî'nin de ifade ettiği gibi, öncelikle insanlığın belkemiği olan kadının eğitilmesi gerekmektedir.

4. Sonuç:

Görüldüğü gibi, Osman Bey Türklerin toplumsal yaşayışlarına bir ayna tutmak istemiştir. Ancak bunu Türkleri Avrupalılara tanıtmak amacıyla değil, onları ve kurumlarını bir Avrupalı gözüyle eleştirmek için yapmıştır. “Barbar Türk” kavramı, XIX. yüzyılın birçok Fransız gezgin-yazarında yerini “iyiliksever Türk” ya da “hoşgörülü Türk”e bırakırken, Osman Bey’in bu kavramları alaşağı ederek, “barbar” ya da “despot Türk” kavramlarını yeniden gündeme getirmeye çalışması elbette bizim açımızdan bir iyi niyet göstergesi olarak kabul edilemez. Bununla birlikte, Türk kadınının toplumdaki yerini –tarafı da olsa- irdelemesi ve Türk aydınları gibi kadının eğitilmesi konusunda ısrar etmesi, bu konudaki tartışmalara katkıda bulunacak niteliktedir.

KAYNAKÇA

- AHMET MİDHAT EFENDİ. (1994). *Fatma Aliye*. (Sadeleştiren: Bedia Ermat). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- BEKİROĞLU, Nazan. (1998). *Şair Nigâr Hanım*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BERKES, Niyazi. (tarihsiz). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- ÇAKIR, Serpil. (1996). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- DARCOS, X. (1992). *Histoire de la Littérature française*. Paris: Hachette
- DAVİS, Fanny, (2006). *Osmanlı Hanımı*. (Çev. Bahar Tırnakçı). İstanbul: YKY.
- DEMİR, Nurmelek. (2003). "La Crise de l'Orient: Paris'te bir Jön Türk'ün Ulusal Kimlik Arayışları". *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Frankofoni*. III. Ulusal Frankofoni Kurultayı. Ankara, 375-384.
- DUFRENOY, Marie-Louise. (1946). *L'Orient romanesque en France, 1704-1789*. T.1. Montréal: Editions Beauchemin.
- FAROQHİ, Suraiya. (1997). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*. (Çev. Elif Kılıç). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- GÜZEL, Şehmus. (1985). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları. Cilt 3-4, 858-874.
- OSMAN BEY (Vladimir Andrejevich). (1883). *Les Femmes en Turquie*. Paris: Calmann Lévy.
- Osmanlılar Ansiklopedisi*. (1999). İstanbul: YKY.
- SÂMÎ, Şemseddin (1996). *Kadınlar*. (Sadeleştiren: İsmail Doğan). Ankara: Gündoğan.
- TEKELİ, Şirin. (1997). "Türkiye Aydınlanması Kadınlara Nasıl Baktı?". *Türkiye'de Aydınlanma Hareketi*. İstanbul: Adam.
- TİMUR, Taner. (2006). *Yakın Osmanlı Tarihinde Aykırı Çehreler*. Ankara: İmge.
- TURAN, Şerafettin. (1990). *Türk Kültür Tarihi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya. (1992). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- YARAMAN, Ayşegül. (2001). *Resmi Tarihten Kadın Tarihine*. İstanbul: Bağlam.